

De Dynamische Mens

VOORSTEL VOOR EEN
NIEUWE PSYCHOLOGIE

Coert Visser

Just-in-Time Books

DRIEBERGEN

Just-in-Time Books
E-mail: info.justintimebooks@gmail.com
Omslag: Brent New Design

© 2026, Coert Visser

ISBN 9789079750160
NUR 770

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*“Things derive their being and nature
by mutual dependence and are nothing in themselves.
~ Nagarjuna (ca. 150-250)*

*“An emotion is your brain’s creation of what your bodily sensations
mean, in relation to what is going on around you in the world.”
~ Lisa Feldman Barrett (2017)*

*

*“When this exists, that comes to be.
With the arising of this, that arises.”
~ Siddhartha Gautama (ca. 563-483 BCE)*

*“The becoming of the biosphere is a ceaseless creativity
that is not entailed by fundamental physics.”
~ Stuart Kauffman (2019)*

Inhoud

Inleiding: De vaste mens bestaat niet _____	1
Hoofdstuk 1: Van personalisme naar interactionisme _____	13
Hoofdstuk 2: Relationeel realisme en het voorspellende brein _____	27
Hoofdstuk 3: Enablement en deuropeners _____	43
Hoofdstuk 4: Het Cyclisch Model van Betekenisvolle Progressie _____	71
Hoofdstuk 5: Cumulativiteit: van deuropener naar levenstraject _____	91
Hoofdstuk 6: De winst van een dynamisch mensbeeld _____	117
Hoofdstuk 7: Context als aangrijpingspunt _____	137
Slot: Een conjecturale synthese _____	155
Personenregister _____	167
Zakenregister _____	169
Over de auteur _____	173

Inleiding: De vaste mens bestaat niet

*Het statische mensbeeld biedt een gevoel van orde,
maar dat gevoel komt met een hoge prijs.*

*“People believe that there is some unobservable property (be it a part,
substance, or ineffable quality) - the essence - that causes things to be the
way they are.”*

~ Susan Gelman (2003)

Wie ben ik? Het is een van die vragen die zo vertrouwd zijn dat we zelden stilstaan bij het type antwoord dat we erop geven. En toch is dat type antwoord verrassend uniform. Ik ben analytisch. Ik ben creatief. Ik ben introvert. Ik ben niet zo goed met cijfers. We beschrijven onszelf vaak in termen van stabiele eigenschappen: kenmerken die we “hebben,” die ons definiëren en die min of meer vaststaan. Intelligentie, persoonlijkheid, talent, motivatie: het zijn dingen die we bezitten in een bepaalde hoeveelheid, als vloeistof in een glas. Sommige mensen hebben er veel van, andere weinig, en daar valt niet zo veel aan te veranderen.

Dit beeld van de mens als drager van stabiele eigenschappen is zo alomtegenwoordig dat het onzichtbaar is geworden. Het zit in hoe we over onszelf praten, hoe we over anderen praten, hoe we kinderen beoordelen op school, hoe we medewerkers selecteren, hoe we problemen verklaren. Wanneer we zeggen “zij is niet ambitieus” of “hij mist daadkracht,” leggen we daarmee een hele theorie over menselijk functioneren bloot, zonder deze als theorie te herkennen. We ervaren het als een constatering, als iets dat gewoon zo is.

Het statische mensbeeld biedt iets aantrekkelijks: een gevoel van voorspelbaarheid en orde. Als je weet wat voor type iemand is, weet je wat je kunt verwachten. Als je je eigen sterke en zwakke punten kent, kun je je leven daaromheen organiseren. Maar dat gevoel van orde komt met een hoge prijs. Wanneer we falen in iets dat ons niet ligt, zeggen we “zo ben ik nu eenmaal,” en daarmee sluiten we de mogelijkheid af dat het anders zou kunnen. Wanneer we iemand die we kennen als rustig en

terughoudend ineens geanimeerd en uitbundig zien, weten we niet goed wat we ermee moeten. We zeggen: "Nou, zeg wat heeft hij ineens?" of: "Ik herkende haar niet." Het afwijkende gedrag wordt gezien als een anomalie, iets dat vraagt om verklaring. We oordelen soms streng wanneer gedrag niet past bij het label dat we iemand hebben opgeplakt.

Het statische mensbeeld komt ook tot uiting in wat ik eerder de *heuvelmindset* heb genoemd (Visser, 2013): het wijdverbreide idee dat de menselijke levensloop een voorspelbare boog volgt. We groeien op, bereiken een piek ergens in de volwassenheid, en daarna gaat het bergafwaarts. Het lichaam wordt zwakker, het geheugen slechter, de flexibiliteit minder. Dit culturele script suggereert een eenduidig patroon: eerst stijgen, dan dalen. Het ontkent niet dat er groei is, maar het stelt dat die groei een eindpunt heeft, een piek waarna het verval onvermijdelijk is. Het gevaar van de heuvelmindset is dat we ernaar gaan leven. Wie gelooft dat het na de piek alleen nog bergafwaarts gaat, stopt met investeren in ontwikkeling, en bevestigt daarmee het patroon dat hij voor onvermijdelijk hield. De heuvelmindset wordt zo een self-fulfilling prophecy: niet omdat het patroon biologisch gedetermineerd is, maar omdat het geloof erin de inspanning wegneemt die nodig is om het te doorbreken. Tegenover de heuvelmindset staat wat ik de voortgezette progressiemindset *progressiemindset* noem: het idee dat we weliswaar in bepaalde opzichten achteruitgaan bij het ouder worden, maar dat we tegelijkertijd levenslang kunnen blijven groeien in andere, belangrijke opzichten. De heuvelmindset is een cultureel script dat het statische mensbeeld voedt. Maar dat beeld wordt ook actief in stand gehouden door specifiekere psychologische mechanismen.

In dit boek laat ik zien dat het statische mensbeeld niet klopt, en werk ik een alternatief uit.

Hoe het statische mensbeeld in stand wordt gehouden

Het statische mensbeeld is niet alleen een culturele gewoonte die we gedachteloos reproduceren. Het wordt actief in stand gehouden door minstens vier mechanismen die samen een zelfbevestigend systeem vormen. Samen maken ze het bijzonder moeilijk om het beeld te zien voor wat het is: een aanname die we behandelen als een feit.

Het eerste mechanisme is *psychologisch essentialisme*. De ontwikkelingspsychologe Susan Gelman (2003) heeft uitvoerig beschreven hoe mensen al van jongs af aan de neiging hebben om te geloven dat categorieën worden bepaald door een onderliggende, vaste

oorzaak. We denken intuïtief dat er achter het zichtbare gedrag zoiets schuilgaat als “de essentie” van een persoon: een onveranderlijke kern die bepaalt hoe iemand is en wat iemand kan. Die intuïtie is krachtig en hardnekkig. Ze voedt het idee dat je iemand kunt kennen door te weten wat voor type hij is, dat gedrag een uitdrukking is van iets diepers en stabielers, en dat zelfs als we iemand zien veranderen, we die verandering als oppervlakkig beschouwen: de diepere waarheid over de persoon blijft onveranderd. Essentialisme is de voedingsbodem waarop de andere mechanismen gedijen.

Het tweede mechanisme is de *fundamentele attributiefout*: de systematische neiging om gedrag toe te schrijven aan de persoon en de invloed van de situatie te onderschatten (Ross, 1977). Wanneer een collega zich terugtrekt in een vergadering, concluderen we dat hij weinig betrokken is. Wanneer een leerling slecht presteert op een toets, concluderen we dat ze lui is en niet genoeg heeft geleerd. De persoon is de “figuur” in onze waarneming, de context de onzichtbare “achtergrond.” De psycholoog Richard Nisbett (2003) heeft laten zien dat deze neiging deels cultureel is. In de westerse traditie zijn we geneigd om verklaringen te zoeken in de eigenschappen van het ding zelf. Die neiging heeft diepe wortels. Ze gaat terug op Aristoteles, die het gedrag van dingen verklaarde vanuit hun inherente aard.¹ Een steen valt omdat het in de natuur van stenen ligt om te vallen; vuur stijgt omdat het in de natuur van vuur ligt om te stijgen². Toegepast op mensen wordt dat: iemand gedraagt zich zo omdat het in zijn aard ligt. In andere culturele tradities, met name de Oost-Aziatische (China, Japan, Korea), waar de

---

¹ Aristoteles (384–322 BCE) was een Griekse filosoof wiens denken de westerse intellectuele traditie diepgaand heeft beïnvloed. Hij schreef verhandelingen over fysica, metafysica, ethiek, politiek, poëtica, retorica, logica en biologie.

² Aristoteles werkt dit uit in de *Physica* (Boek II, hfd. 1) en in *De Caelo* (Boek IV). Hij onderscheidt natuurlijke beweging (*kinesis kata physin*), die voortkomt uit de inherente aard van het ding, van gedwongen beweging (*kinesis para physin*), die van buitenaf wordt opgelegd. Een steen beweegt van nature naar beneden, vuur van nature naar boven, omdat elk element een 'natuurlijke plaats' heeft waarheen het streeft. De stap naar het essentialisme over mensen is klein: als het gedrag van dingen wordt verklaard vanuit hun inherente aard, dan ligt het voor de hand om ook het gedrag van mensen zo te verklaren.

nadruk meer ligt op relaties en context, is die neiging wat minder sterk. Het is geen universeel gegeven maar een culturele lens, een lens die we dragen zonder te merken dat we hem ophebben. De psycholoog Kurt Lewin (1936) identificeerde deze Aristotelische denkwijze al in de jaren dertig als het kernprobleem van de psychologie: de neiging om gedrag af te leiden uit de aard van het individu in plaats van uit de wisselwerking tussen persoon en omgeving. Zijn alternatief komt terug in hoofdstuk 1.

Een belangrijke versterker maakt de fundamentele attributiefout extra hardnekkig: we zien de meeste mensen slechts in één type situatie. Een collega kennen we van het werk. Een buurman van het verjaardagsfeest. Een oud-klasgenoot van de reünie. We zien een smalle doorsnede van iemands gedrag en generaliseren die tot “zo is hij.” Dat de collega die op het werk terughoudend is, thuis een gearmeerde gastheer kan zijn, onttrekt zich aan onze waarneming. De illusie dat iemands gedrag in die ene context zijn “ware aard” weerspiegelt, wordt in stand gehouden doordat we het tegenbewijs simpelweg nooit zien.

Het derde mechanisme is taal en categorisch denken. Ons belangrijkste gereedschap om over onszelf en anderen te praten, de taal, dwingt ons in een statisch keurslijf. Het werkwoord “zijn” is daarin een stille maar invloedrijke kracht: “ik ben intelligent,” “jij bent een introvert,” “zij is ongemotiveerd.” Dit *ik-ben-denken* verstijft ons zelfbeeld. Het maakt van een fluctuerende, contextafhankelijke toestand een permanente eigenschap. En het werkt samen met een bredere neiging om mensen in te delen in types, in overzichtelijke categorieën die het nadenken over menselijk gedrag eenvoudig en hanteerbaar maken. De populariteit van modellen en vragenlijsten als DISC, MBTI en het enneagram illustreert hoe aantrekkelijk die reductie is. Het is lekker overzichtelijk: je bent blauw of rood, je bent een ENTJ of een ISFP. Maar die overzichtelijkheid heeft een prijs. Ze reduceert een complex, dynamisch systeem tot een etiket. En eenmaal opgeplakt, stuurt dat etiket hoe we naar iemand kijken, welke verwachtingen we hebben, en welke mogelijkheden we zien. Categorisch denken maakt het statische mensbeeld tastbaar en toepasbaar, en versterkt het daarmee.

Het vierde mechanisme is het gebruik van *psychische labels*. Laura Batstra³ (zie o.a. Pisl et al., 2025) wijst op drie gevaren die optreden

---

³ Batstra studeerde psychologie en werkte als behandelend psycholoog en gedragswetenschapper bij Accare in Groningen. Zij verliet de klinische praktijk vanwege haar bezwaren tegen wat zij beschouwde als

wanneer we psychische classificaties behandelen als vaste realiteiten. Het eerste gevaar is *reïficatie*: het label wordt een concreet ding in de persoon. “Hij heeft ADHD” klinkt alsof ADHD iets is dat in iemand huist, zoals een virus of een gebroken bot. Het label, dat begon als een beschrijvende samenvatting van gedrag, wordt een verklaring voor dat gedrag. Dat is het tweede gevaar: *schijnverklaringen*. “Waarom is hij zo druk? Omdat hij ADHD heeft.” Maar ADHD is de beschrijving van het drukke gedrag; het verklaart niets. Het derde gevaar is *medicalisering*: normale variatie in menselijk gedrag wordt behandeld als een medisch probleem, waardoor de aandacht wegglijdt van context en interactie naar het individu als probleemdrager. Labels fixeren het “probleem” in de persoon en verminderen het geloof in verandering, zowel bij de persoon zelf als bij de omgeving. Dit mechanisme wordt hier kort geïntroduceerd; het komt uitgebreider terug in hoofdstuk 6, waarin ik de schade van geïnstitutionaliseerde praktijken die op het statische mensbeeld zijn gebaseerd uitwerk.

Samengenomen vormen deze vier mechanismen een systeem dat zichzelf in stand houdt. Essentialisme levert de intuïtie, de attributiefout levert de waarnemingsbias, taal en categorisch denken institutionaliseren die bias in alledaags gebruik, en labels verankeren het geheel in dossiers en diagnoses. Elk mechanisme versterkt de andere, waardoor het statische mensbeeld buitengewoon resistent is tegen correctie.

De vraag is of het beeld dat dit systeem voortbrengt en versterkt de werkelijkheid accuraat beschrijft. Het antwoord is nee. En dat antwoord komt niet uit één hoek, maar uit drie onafhankelijke lijnen van bewijs die elk op hun eigen manier laten zien dat het statische mensbeeld niet klopt. Samen maken ze een fundamenteel ander perspectief nodig.

Drie bewijslijnen die het statische mensbeeld ontcrachten

De eerste bewijslijn komt uit onderzoek naar *intra-individuele variabiliteit*. De psycholoog William Fleeson⁴ (2001; Fleeson & Law, 2015) stelde een eenvoudige maar ingrijpende vraag: wat zien we als we mensen niet één

---

overdiagnostiek en overbehandeling van kinderen. Zij is nu hoogleraar orthopedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG).

⁴ William Fleeson is een Amerikaanse persoonlijkheidspsycholoog en hoogleraar aan Wake Forest University. Hij ontwikkelde ook de *Whole Trait Theory* die persoonstrekken niet ziet als vaste etiketten maar dynamische systemen die zowel stabiliteit als variatie genereren.

keer meten, maar intensief volgen over tijd? Het antwoord verandert het beeld ingrijpend. Via *experience sampling*, een methode waarbij mensen meerdere keren per dag rapporteren over hun gedrag en beleving, wordt zichtbaar dat er achter de schijnbare stabiliteit van persoonlijkheid een wereld van voortdurende fluctuatie schuilgaat. De variatie binnen één persoon over een paar weken, bijvoorbeeld in hoe extravert iemand zich gedraagt, is vaak net zo groot als de gemiddelde verschillen tussen personen. Soms groter. Je kunt op dinsdagochtend psychologisch meer verschillen van jezelf op maandagmiddag dan dat je gemiddeld verschilt van je buurman.

Dat klinkt alsof er dan helemaal geen stabiliteit bestaat, maar zo simpel is het niet. Fleesons onderzoek laat zien dat de gemiddelde tendensen wél stabiel zijn. Iemand die gemiddeld extravert is dan anderen, blijft dat meestal over langere perioden. Maar op elk gegeven moment kan diezelfde persoon zich bevinden op vrijwel elk punt van het spectrum. Wat we een "eigenschap" noemen is daarmee geen vast punt, geen score die iemand met zich meedraagt als een identiteitsbewijs, maar een verdeling van toestanden rond een min of meer stabiel centrum. En dat centrum verschuift zelf ook, langzaam, over de loop van een leven. Het beeld dat hieruit oprijst is wezenlijk anders dan het statische mensbeeld: een persoon die voortdurend beweegt binnen een dynamisch bereik.

De tweede bewijslijn betreft de *ergodische fout*. Peter Molenaar⁵ (2004) wees op een aanname die zo diep in het psychologisch onderzoek is ingebakken dat ze zelden expliciet wordt gemaakt, laat staan getoetst. Die aanname luidt: wat we vinden op groepsniveau geldt ook voor het individu. Als we bij duizend mensen meten dat meer inspanning samenhangt met betere prestaties, dan nemen we aan dat diezelfde samenhang ook geldt voor persoon 473. Maar dat is alleen gerechtvaardigd als aan twee strikte wiskundige voorwaarden is voldaan. De eerste is *homogeniteit*: iedereen in de groep moet op dezelfde manier functioneren. De tweede is *stationariteit*: die processen mogen niet veranderen over tijd. In de psychologie is aan beide voorwaarden vrijwel nooit voldaan. Mensen zijn verschillend. En ze ontwikkelen zich.

---

⁵ Peter C. M. Molenaar is een Nederlandse ontwikkelings- en wiskundige psycholoog, verbonden aan de Pennsylvania State University. Zijn visie op de persoon is die van een complex dynamisch systeem.

Wanneer we die voorwaarden negeren, begaan we wat Molenaar de *ergodische fout* noemt: we behandelen het klimaat alsof het het weer is.

Fisher et al. (2018) lieten zien dat dit probleem ook in de klinische psychologie speelt. Op groepsniveau kan onderzoek bijvoorbeeld aantonen dat slaapproblemen, somberheid en vermoeidheid bij depressie als cluster samenhangen. Maar bij een individuele patiënt kan de structuur er heel anders uitzien: bij de ene persoon leidt slapeloosheid tot piekeren en vervolgens tot sociaal terugtrekken, terwijl bij een andere persoon vermoeidheid het centrale symptoom is dat via inactiviteit tot somberheid leidt. De groepsstructuur vertelt niet hoe symptomen bij de persoon die tegenover je zit met elkaar verbonden zijn. Molenaars manifest voor een *idiografische wetenschap*, een wetenschap die het individu als analyse-eenheid neemt, is een fundamentele uitdaging aan de manier waarop psychologisch onderzoek doorgaans wordt opgezet. Het stelt, kort gezegd, dat groepsdata niet zomaar geschikt zijn voor het begrijpen van individuele ontwikkeling⁶.

De derde bewijslijn is wat Bryan et al. (2021)⁷ de *heterogeniteitsrevolutie* noemen. Hun observatie is even eenvoudig als verstrekkend: interventie-effecten zijn niet universeel. Dezelfde interventie werkt bij sommige personen en in sommige contexten wel, en bij andere niet. Dat is op zichzelf niet verrassend. Wat Bryan et al. toevoegen is het inzicht dat die heterogeniteit niet een lastig bijverschijnsel is dat we moeten wegmiddelen, maar informatie. Essentiële informatie. De vraag “werkt deze interventie?” is de verkeerde

---

⁶ Kauffman (2019) komt vanuit de complexiteitswetenschap tot dezelfde conclusie. Hij karakteriseert de evolutie van de biosfeer als een *nonergodisch* proces: een proces dat niet alle mogelijke toestanden bezoekt en waarvan het verloop afhangt van het specifieke pad dat is bewandeld. Individuele ontwikkeling is in die zin eveneens nonergodisch: elk levenstraject is uniek, padafhankelijk en onomkeerbaar, en kan niet worden afgelezen uit een groepsgemiddelde. Het begrip nonergodicity keert terug in hoofdstuk 3, waar Kauffmans enablement-concept wordt uitgewerkt.

⁷ Christopher Bryan is sociaalpsycholoog aan de University of Texas at Austin, Elizabeth Tipton is hoogleraar statistiek en methodologie aan Northwestern University. Samen met David Yeager (die later in dit boek uitvoeriger aan bod komt) formuleerden zij het pleidooi voor een heterogeniteitsrevolutie in de gedragswetenschappen.

vraag. De juiste vraag is: voor wie werkt ze, wanneer, en onder welke omstandigheden?

Dit perspectief werpt ook een ander licht op de replicatiecrisis die de psychologie vanaf 2011 in zijn greep heeft gehouden⁸. Wanneer een oorspronkelijk experiment een aanzienlijk effect vindt bij een specifieke populatie, en een replicatie bij een andere populatie een kleiner of geen effect vindt, is de standaardconclusie dat de replicatie is mislukt: het effect is niet robuust. Bryan et al. stellen dat die conclusie te snel is. Het kan ook een aanwijzing zijn van heterogeniteit: het effect bestaat, maar niet voor iedereen. Dat verschil is cruciaal. Het verschuift de focus van de vraag "is het effect echt?" naar de vraag "voor wie en onder welke condities treedt het op?"

De NSLM-studie (Yeager et al., 2019) illustreert dit principe het helderst. In dit grootschalige nationale experiment in de Verenigde Staten was het gemiddelde effect van een korte groeimindsetinterventie op de schoolprestaties van leerlingen klein. Wie alleen naar dat gemiddelde kijkt, zou kunnen concluderen dat groeimindsetinterventies niet veel voorstellen. Maar de studie was ontworpen om verder te kijken dan het gemiddelde, en wat ze vond was veelzeggend: de interventie had grotere effecten voor specifieke groepen leerlingen (met name leerlingen die eerder laag presteerden) in specifieke schoolcontexten (scholen waar de normen het zoeken van uitdaging ondersteunden). Het gemiddelde verborg het verhaal in plaats van het te vertellen.

Samengenomen ontkrachten deze drie bewijslijnen het statische mensbeeld vanuit verschillende hoeken: wat we "eigenschappen" noemen zijn dynamische verdelingen rond een verschuivend centrum (Fleeson), groepsdata zijn niet zomaar generaliseerbaar naar individuen (Molenaar), en interventie-effecten zijn heterogeen (Bryan et al.). Samen maken ze het statische mensbeeld in zijn eenvoudige vorm onhoudbaar.

---

⁸ Een recente grootschalige illustratie biedt Tyner et al. (in press), die 274 claims uit 164 artikelen repliceerden met hoge statistische power. Ruim de helft (55%) repliceerde, maar de mediane effectgrootte daalde van $r = 0,25$ naar $r = 0,10$. De auteurs concluderen dat de condities die repliceerbaarheid bevorderen of belemmeren nader onderzoek verdienen, maar voeren geen heterogeniteitsanalyse uit.

De kernvraag en de route van het boek

Als het statische mensbeeld niet klopt, als we geen dragers zijn van stabiele eigenschappen maar dynamische systemen die voortdurend fluctueren en zich ontwikkelen in wisselwerking met de context, dan rijst de vraag: wat dan wel? Hoe moeten we menselijk functioneren begrijpen als we het essentialisme loslaten? Welk vocabulaire hebben we nodig? Welke modellen? En wat betekent dat voor hoe we omgaan met mensen in het onderwijs, in organisaties en in coaching?

Ik probeer die vragen te beantwoorden, in een aantal stappen die op elkaar voortbouwen. Tezamen vormen deze stappen meer dan een correctie op het statische mensbeeld. Ze vormen de contouren van een andere psychologie: een psychologie die niet begint bij de vraag wat er in de persoon zit, maar bij de vraag welke wisselwerking welk functioneren produceert. Dat is wat ik bedoel met de ondertitel "voorstel voor een nieuwe psychologie". Het is een voorstel maar de richting is ondubbelzinnig. De psychologie heeft een alternatief nodig voor het statische mensbeeld, en ik probeer dat alternatief te formuleren.

De eerste twee hoofdstukken leggen het fundament door twee verschuivingen in denken uit te werken. De eerste verschuiving is die van *personalisme* naar *interactionisme*: de erkenning dat functioneren ontstaat in de wisselwerking tussen persoon, taak en situatie. De implicaties zijn ingrijpender dan ze op het eerste gezicht lijken. Wanneer we functioneren serieus als interactie behandelen, verschuift de analyse van "wat is er mis met deze persoon?" naar "waar zit de mismatch, en welke draaiknop is het meest kansrijk?" Dat verandert niet alleen hoe we denken, maar ook wat we doen. De tweede verschuiving is die van traditioneel wetenschappelijk realisme naar relationeel realisme: de erkenning dat psychologische categorieën als intelligentie, motivatie en persoonlijkheid geen natuurlijke soorten zijn die onafhankelijk van de waarnemer in de werkelijkheid bestaan, maar relationele constructies die ontstaan in de interactie tussen persoon en context. Die verschuiving is filosofisch zwaarder, maar ze is noodzakelijk. Zonder haar blijft het *interactionisme* oppervlakkig: het zegt dan wel dat context ertoe doet, maar laat de categorieën zelf onaangetast.

Het derde hoofdstuk introduceert het mechanisme dat verklaart hoe context zijn vormgevende rol speelt. Dat mechanisme is *enablement*, een begrip ontleend aan de bioloog Stuart Kauffman (2000): het idee dat context de mogelijkhedenruimte opent waarbinnen functioneren kan ontstaan, zonder te bepalen wat er vervolgens gebeurt. Kauffmans

conceptuele apparaat, waaronder het onderscheid tussen entailing laws en enablement en het inzicht dat de mogelijkhedenruimte van levende systemen niet van tevoren specificeerbaar is, wordt vertaald naar het begrip deuropener en naar het bredere deuropener-principe dat zowel het openen van mogelijkheden als het stoppen met het sluiten ervan omvat.

Het vierde hoofdstuk concretiseert dat mechanisme in het *cyclisch model van betekenisvolle progressie*: een model dat beschrijft hoe groeimindset, autonome motivatie, duurzame inspanning en het zichtbaar maken van vooruitgang als deuropeners voor elkaar fungeren en samen zelfversterkende cycli vormen.

Het vijfde hoofdstuk werkt uit wat er gebeurt wanneer die cycli zich herhalen over maanden, jaren en decennia. Het ontwikkelt de cumulativiteitsthese: het idee dat kleine initiële verschillen in beschikbare deuropeners via zelfversterkende processen de patronen produceren die we achteraf interpreteren als vaste eigenschappen of aangeboren talent. En het introduceert de plafondillusie: het epistemische argument dat we niet kunnen weten waar iemands grenzen liggen, omdat de mogelijkhedenruimte afhangt van deuren die nog niet zijn geopend.

Het zesde hoofdstuk beschrijft de schade wanneer het statische mensbeeld is ingebakken in institutionele praktijken als onderwijs, selectie en psychische diagnostiek, en laat zien wat de winst is wanneer we het dynamische mensbeeld serieus nemen. Het zevende hoofdstuk vertaalt dit naar concrete aanpakken in onderwijs, organisaties en coaching. En het slothoofdstuk presenteert het kader als wat het is: een conjecturale synthese. Het onderscheidt vier typen bewijs, benoemt de open vragen, en verdedigt de positie dat een samenhangend maar voorlopig kader de moeite waard is, juist omdat het vruchtbare vragen genereert.

Graag wil ik iets zeggen over waar ik vrij stellig ben en waar ik meer bescheiden moet zijn. De kritiek op het statische mensbeeld is stevig onderbouwd: de bewijslijnen die we hebben besproken maken dat beeld onhoudbaar, en de volgende hoofdstukken zullen dat verder onderbouwen. Op andere gebieden moet ik iets bescheidener zijn. Ik bouw een synthese. Ik breng inzichten uit verschillende wetenschappelijke tradities samen tot een samenhangend kader, en de vraag is of dat kader de juiste manier is om het vacuüm te vullen dat het statische mensbeeld achterlaat. Die vraag verdient een voorstellende toon. Het kader dat ik presenteer is het overdenken waard, en als de

redenering klopt, heeft het consequenties voor hoe we naar menselijk functioneren kijken en hoe we met mensen omgaan. Dat "als" is de erkenning dat een samenhangend verhaal samenhangend verkeerd kan zijn: een conjectuur, in de zin die Karl Popper⁹ aan dat woord geeft. De coherentie van het kader is een reden om het serieus te nemen. Het is tegelijk een uitnodiging tot kritische toetsing.

Referenties

- Batstra, L., & Frances, A. (2025). Diagnosing the context is as important as diagnosing the individual. *Frontiers in Psychiatry*, 16, Article 1698878.
- Bryan, C. J., Tipton, E., & Yeager, D. S. (2021). Behavioural science is unlikely to change the world without a heterogeneity revolution. *Nature Human Behaviour*, 5(8), 980–989.
- Deutsch, D. (2011). *The beginning of infinity: Explanations that transform the world*. Allen Lane.
- Fisher, A. J., Medaglia, J. D., & Jeronimus, B. F. (2018). Lack of group-to-individual generalizability is a threat to human subjects research. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(27), E6106–E6115.
- Fleeson, W. (2001). Toward a structure- and process-integrated view of personality: Traits as density distributions of states. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(6), 1011–1027.
- Fleeson, W., & Law, M. K. (2015). Trait enactments as density distributions: The role of actors, situations, and observers in

---

⁹ Karl Popper (1902–1994) was een vooraanstaand wetenschapsfilosoof en grondlegger van het kritisch rationalisme. Met 'conjectuur' bedoelde hij een hypothese die serieus genomen moet worden maar principieel feilbaar is. Zie het slothoofdstuk voor een uitgebreidere bespreking. In *The Open Society and Its Enemies* (1945) bekritiseerde Popper het methodologisch essentialisme: de opvatting dat wetenschap de verborgen, vaste essentie van dingen moet blootleggen. Hij stelde daar methodologisch nominalisme tegenover, dat zich richt op de vraag hoe dingen zich gedragen, niet wat ze 'zijn'. Die kritiek is direct relevant voor het centrale thema van dit boek.

- explaining stability and variability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1090–1104.
- Gelman, S. A. (2003). *The essential child: Origins of essentialism in everyday thought*. Oxford University Press.
- Kauffman, S. A. (2000). *Investigations*. Oxford University Press.
- Lewin, K. (1936). *Principles of topological psychology*. McGraw-Hill.
- Molenaar, P. C. M. (2004). A manifesto on psychology as idiographic science: Bringing the person back into scientific psychology, this time forever. *Measurement*, 2(4), 201–218.
- Nisbett, R. E. (2003). *The geography of thought: How Asians and Westerners think differently... and why*. Free Press.
- Pisl, V., te Meerman, S., & Batstra, L. (2025). From suffering to disorders: Conceptual analysis of reification in psychiatry. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 32(3).
- Popper, K. R. (1945). *The open society and its enemies*. Routledge.
- Popper, K. R. (1963). *Conjectures and refutations: The growth of scientific knowledge*. Routledge.
- Ross, L. (1977). The intuitive psychologist and his shortcomings: Distortions in the attribution process. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 173–220). Academic Press.
- Tyner, A. H., Abatayo, A. L., Daley, M., Field, S., Fox, N., Haber, N. A., ... Errington, T. M. (in press). Investigating the replicability of the social and behavioral sciences. *Nature*.
- Visser, C.F. (2013). *Progressiegericht werken. Betekenisvolle progressie*. Driebergen: Just-in-Time Books.
- Yeager, D. S., Hanselman, P., Walton, G. M., Murray, J. S., Crosnoe, R., Muller, C., ... & Dweck, C. S. (2019). A national experiment reveals where a growth mindset improves achievement. *Nature*, 573(7774), 364–369.